

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/127/108-114>

Qənirə Əsgərova 

Naxçıvan Dövlət Universiteti
Naxçıvan, Azərbaycan
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
esgerovaqenire@ndu.edu.az

Günay Ələkbərova 

Naxçıvan Dövlət Universiteti
Naxçıvan, Azərbaycan
elekberovagunay30@gmail.com

Ədəbi dil və dialekt münasibətləri

Xülasə

Dil bir cəmiyyətin mədəni, tarixi və sosial həyatının əsas ifadə vasitəsidir. Ədəbi dil və dialektlər isə bu geniş dil sisteminin iki əsas təzahür formasıdır. Ədəbi dil dilin normativ və sistemləşdirilmiş formasıdır ki, o, təhsil, rəsmi sənədlər, ədəbiyyat və mediada istifadə olunur. Dialektlər isə regionlara və sosial qruplara, fonetik, leksik, sintaktik və üslub xüsusiyyətlərinə xas olan dil faktlarıdır. Ədəbi dil və dialektlər arasında mürəkkəb və dinamik bir münasibət mövcuddur. Tarixi baxımdan dialektlər ədəbi dilin formalaşmasında əsas rol oynayıb. Onlar leksik material, frazeologiya, deyim və folklor nümunələri ilə ədəbi dilin zənginləşməsində böyük rol oynayıb. Digər tərəfdən, ədəbi dil dialektlər üzərində normativ təsir göstərir, onların bəzi elementlərini standartlaşdıraraq ictimai qəbulda olan forma halına gətirir. Sosiolinqvistika baxımından dialektlər və ədəbi dil arasındakı münasibət həm də nüfuz, dəyər və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmə məsələləri ilə bağlıdır. Dialektlərin ədəbi dilə keçməsi və onların ədəbi üslubda istifadəsi yeni standart formaların yaranmasına səbəb olur ki, bu da dilin canlılığını təmin edir. Ədəbi dil və dialekt münasibətləri həmçinin bölgələrin və mədəniyyətin dil varlığının qorunması baxımından əhəmiyyətlidir. Dialektlər, həm də mədəni və tarixi dil daşıyıcısı kimi qiymətlidir. Buna görə də, ədəbi dildə işlənən dialektlər funksional baxımdan qiymətləndirilməlidir. Nəticə etibarilə, ədəbi dil və dialektlər arasında qarşılıqlı təsir prosesi dilin həm standart, həm də bölgələrə xas olan üslublarının tarazlaşdırılmasını təmin edir. Bu münasibətlər dilin zənginliyini qoruyur, sosial və mədəni təzahürləri ədəbi mətnə ifadə etməyə imkan verir, eyni zamanda, cəmiyyətin dil siyasəti və normativ tələbləri ilə uzlaşır.

Açar sözlər: ədəbi dil, dialekt, mədəni təzahür, milli kimlik, mənəvi dəyər

Ganira Askerova 

Nakhchivan State University
Nakhchivan, Azerbaijan
PhD in Philology
esgerovaqenire@ndu.edu.az

Gunay Alakbarova 

Nakhchivan State University
Nakhchivan, Azerbaijan
elekberovagunay30@gmail.com

Literary Language and Dialect Relations

Abstract

Language is a primary means of expressing a society's cultural, historical, and social life. Literary language and dialects constitute two main manifestations of this broader linguistic system. Literary language represents the normative and codified form of language, employed in education, official documents, literature, and media.

Dialects, in contrast, are linguistic varieties associated with specific regions and social groups, distinguished by phonetic, lexical, syntactic, and stylistic features. A complex and dynamic relationship exists between literary language and dialects.

Historically, dialects have played a crucial role in the formation of literary language, providing lexical material, phraseology, idioms, and folklore elements that enrich its expressive capacity. Conversely, literary language exerts a normative influence over dialects, standardizing certain features and shaping them into socially accepted forms. From a sociolinguistic perspective, the relationship between dialects and literary language also involves considerations of prestige, value, and social acceptance. The integration of dialectal elements into literary language and their use in literary style contributes to the emergence of new standard forms, thereby ensuring the vitality of the language. The interactions between literary language and dialects are also significant for preserving regional linguistic diversity and cultural heritage. Dialects serve not only as forms of spoken communication but also as carriers of cultural and historical identity. Therefore, dialectal elements incorporated into literary language should be evaluated not only normatively but also functionally. In conclusion, the reciprocal influence between literary language and dialects ensures a balance between standard and regionally specific styles, preserving the richness of the language, enabling the expression of social and cultural phenomena in literary texts, and aligning with societal language policies and normative requirements.

Keywords: *literary language, dialect, cultural manifestation, national identity, moral value*

Giriş

Azərbaycan dili müxtəlif ictimai-siyasi və mədəni mərhələlərdən keçərək müasir ədəbi norma səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu inkişaf prosesində dialekt və şivələrin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Xalq danışığı dili əsasında formalaşan ədəbi dil daim dialektlərdən qidalanmış, onların leksik, fonetik, morfoloji və sintaktik imkanlarından istifadə edərək zənginləşmişdir. Azərbaycan dilçiliyində dialektlərin sistemli şəkildə öyrənilməsi və onların ədəbi dilə təsirinin araşdırılması bir sıra görkəmli alimlərin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu baxımdan Məmmədəğa Şirəliyev, Bəkir Çobanzadə və Əbdüləzəl Dəmirçizadə kimi tədqiqatçıların dialektologiya sahəsindəki araşdırmaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çağdaş dövrümüzə İ.Bayramov və M.Hüseynovanın araşdırmaları diqqəti cəlb edir (Bayramov, 2022; Hüseynova, 2020). Məlumdur ki, dialektlə ədəbi dil arasında fərqlər mövcuddur. Dialekt müəyyən bir ərazidə yaşayan əhəlinin danışığı xüsusiyyətlərini əks etdirən dil formasıdır, ədəbi dil ümumxalq ünsiyyət vasitəsi olmaqla, normativ xarakter daşıyır və yazılı-mədəni ənənəyə əsaslanır. Lakin ədəbi dillə dialektlər arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, ədəbi dilin dialektlər əsasında zənginləşməsi haqqında çoxlu faktlar vardır, dialektlər isə ədəbi dilin təsiri ilə müəyyən qədər normallaşır. Azərbaycan dilinin dialektləri əsasən dörd böyük qrupa bölünür: şərq, qərb, şimal və cənub dialektləri. Hər bir dialekt qrupu özünəməxsus fonetik və leksik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu müxtəliflik ədəbi dil üçün zəngin material bazası rolunu oynayır. Məqalənin bu mövzuya həsr olunması bu iki anlayışla bağlı bir sıra məsələlərin aydınlaşmasında əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat icmalı

Dialektlər xalqın tarixi yaddaşını, etnoqrafik xüsusiyyətlərini, məişətini və dünyagörüşünü əks etdirir. Onlar yalnız dil hadisəsi deyil, həm də mədəniyyət faktıdır. Hər bir dialekt bölgənin tarixini, coğrafiyasını və sosial münasibətlərini özündə daşıyır. Azərbaycan ədəbi dili bu müxtəliflik əsasında vahid milli dil səviyyəsinə yüksəlmişdir. Dialektlər isə ədəbi dilin canlılığını və təbii inkişafını təmin edən əsas mənbələrdən biri olaraq qalır. Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin və təhsilin təsiri ilə dialekt xüsusiyyətləri müəyyən qədər zəifləsə də, onların ədəbi dilə təsiri davam edir. Xüsusilə folklorun, atalar sözlərinin, məsələlərin və yerli ifadələrin toplanması və tədqiqi dialekt leksikasının qorunmasına xidmət edir. Dialektoloji lüğətlərin tərtibi və regional nitq materiallarının toplanması ədəbi dilin zənginləşməsi üçün mühüm elmi bazadır. Beynəlxalq elmi mənbələrdə dialektlərə münasibət göstərilmiş, onlar müxtəlif prizmalardan dəyərləndirilmişdir. “Standard dil və regional dialektlər arasındakı qarşılıqlı təsir, dilin sosial funksiyasını dəyişdirir; standart forma mərkəzi mədəniyyət və institutlar tərəfindən dəstəklənərkən regional variantlar gündəlik ünsiyyətdə

və sosial identitetin ifadəsində öz rolunu qoruyur” (Treccani, Rossi, 2023, s. 120). Treccani və Rossi, ədəbi dil ilə dialekt istifadəsinin müasir kontekstdə sosial faktorlar, identitet və nitq vəziyyətləri əsasında necə formalaşdığını sistemli şəkildə araşdırır, standart və regional variasiyaların qarşılıqlı təsiri ədəbi dilin sabitliyinə və dəyişkənliyinə dair ətraflı diskussiya verir (Treccani, Rossi, 2023, s. 115-128). Tədqiqatlarda dialekt ilə ədəbi dil arasında əlaqələrin yaranması müsbət hal kimi qəbul edilir. “Dialekt kontaktları ilə standartlaşma prosesləri arasında dinamika qurmaq, dilin ədəbi normativləşdirilməsi və regional variantların nüfuz səviyyəsini anlamaqda əhəmiyyət daşıyır; bu qarşılıqlı təsir qlobal variasiyalar kontekstində dil siyasəti və sosial strukturla sıx bağlıdır” (Henderson, Lee, Park, 2024, s. 467). Henderson, Lee və Park tərəfindən aparılan tədqiqat, müxtəlif ingilis dili variasiyalarının (dialektlərin) ədəbi standartlaşma prosesinə təsirini müqayisəli nümunələrlə göstərir və dialekt-ədəbi dil münasibətlərinin qlobal kontekstdə dinamikasını ortaya qoyur (Henderson, Lee, Park, 2024, s. 461-475). Elmi əsərlərdə dialekt və ədəbi dil normativləri arasındakı sosial qiymətləndirmədə dialektlərin nüfuzunun artma səviyyəsi müəyyən edilmiş və nəticədə standart dilin nüfuzu ilə dialekt dəyişkənliyi arasında kompleks münasibətlər ortaya çıxarılmışdır (Kim, Villa, 2022, s. 893). Kim və Villa dialektlərin ədəbi dil standartları qarşısında qəbul səviyyələrini və sosial status təsirlərini geniş şəkildə təhlil edir.

Dialekt mövzusunda yazılmış əsərlərin çoxunda dil normaları ilə dialekt münasibətlərinə toxunulur. “Standart və dialekt arasındakı münasibət, dilin diaxron, diatopik və diastratik parametrləri çərçivəsində təhlil edildikdə, neo-standartın formalaşmasında dialektlərin struktur və funksional təsirinin əhəmiyyəti aydın görünür” (Zholudeva, 2022, s. 786). Yeni standart dildə regional dialekt elementlərinin işlənməsi dilin funksional zənginliyini artıran vasitə kimi təqdim edilir. Araşdırmaçılar normativ dil-dialekt məsələlərinə aydınlıq gətirməyə çalışır və bu barədə maraqlı elmi-nəzəri fikirlər irəli sürürlər. “Müasir rabitə vasitələrinin geniş istifadəsi regional dialektlərin standart dil üzərindəki təsirini gücləndirir və dialektal variasiyaların leksik və qrammatik nüanslarının standart dilə daxil olmasına şərait yaradır” (Ryskulova, Tagaykul Kyzy, 2025, s. 4). Beləliklə, regional dialektlərin ədəbi dil normalarına təsiri müasir ünsiyyət materialları ilə izah edilir. I Made Budiarsa dil, dialekt və dəyişkənlik kimi anlayışların ədəbi dil və dialekt münasibətlərinə sosiolinqvistik baxımdan təsirini müzakirəyə çıxarır (I Made Budiarsa, 2015). Məqalə dialekt və standart dil arasında xətt keçidinin kommunikasiyaya və sosial kontekstə təsirini analitik şəkildə araşdırır (Zeng, Shea, Beckman, Kutlu, 2024). Tədqiqatlarda dialektlərin dildə necə əks olunması və dəyişmələr yaratması (Alexander, Maïke, 2025), ədəbi dil və dialektlərin birlikdə bir sistem kimi necə işlənməsi (Məmmədov, 2019) məsələlərinə də rast gəlirik. Trudgill ədəbi dil-dialekt münasibətlərinin ideoloji və sosial tərəflərini araşdırmaq üçün nəzəri baza təqdim edərək ədəbi dil və dialekt anlayışlarını sosiolinqvistik aspektdən qiymətləndirir, ədəbi dilin sosial əsaslar nəticəsində formalaşdığını və dialektlərin isə struktur baxımdan ondan geri qalmadığını göstərir və qeyd edir ki, ədəbi dil siyasi və sosial güc strukturları ilə əlaqəli şəkildə standartlaşdırılır, dialektlər isə struktur baxımından müstəqil və sistemli dil formalarıdır (Trudgill, 2020, s. 415). Auer (2018) dialekt dəyişməsi və standart dilin bu prosesdə rolunu araşdırır, dialektlərin ədəbi dilə yaxınlaşması və ya ondan uzaqlaşması proseslərini izah edir, dialekt və ədəbi dil arasında sərhədlərin sabit olmadığını və bu münasibətin dinamik xarakter daşdığını vurğulayır (Auer, 2018, s. 189). Bu araşdırma ədəbi dil və dialekt münasibətlərinin zamanla necə dəyişdiyini göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir. Elmi tədqiqatlarda ədəbi dilin dialektlərə təsir mexanizmləri və regional variantların dəyişmə istiqamətləri izah edilir, ədəbi dil-dialekt münasibətlərinin struktur və sosial dinamikasını anlamaq üçün əhəmiyyətli nəzəri model verilir (Hinskens, Auer, Kerswill, 2019, s. 530). Araşdırmalar göstərir ki, dialekt və ədəbi dil arasındakı münasibət dilçilik, sosiolinqvistika və ədəbiyyatşünaslıq sahələrində uzun müddətdir mərkəzi tədqiqat obyektlərindən biri olmuşdur.

Tədqiqat

Dilçilikdə ədəbi dil və dialekt münasibətləri məsələsi uzun müddət tədqiq edilmişdir. Bu sahədə müxtəlif leksik-qrammatik materiallar əsasında aparılan araşdırmalar göstərir ki, dialektlər ədəbi dilin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Ədəbi dil çox vaxt müəyyən dialekt və ya dialekt qrupunun əsasında yaranır və zaman keçdikcə ümummilli dil norması kimi qəbul edilir. Azərbaycan dilinin

tarixində də bu proses aydın şəkildə müşahidə olunur. Müxtəlif bölgələrdə mövcud olan dialekt və şivələr xalq dilinin zənginliyini əks etdirir və onların müəyyən elementləri ədəbi dilə daxil olur. Bu baxımdan dialektlər yalnız regional ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də ədəbi dilin inkişafına təsir edən mühüm mənbədir. Eyni zamanda, ədəbi dilin normativ xarakteri dialektlərdən fərqlənir. Ədəbi dil yazılı və şifahi ünsiyyətin əsas vasitəsi olmaqla yanaşı, təhsil, elm, mətbuat və rəsmi kommunikasiya sahələrində istifadə olunur.

Metodologiya

Tədqiqat zamanı müxtəlif dilçilik metodlarından istifadə edilmişdir. Ədəbi dil və dialektlərin tarixi və funksional xüsusiyyətlərinin müqayisəli şəkildə təhlilində analitik üsul, dialektlərin sosial nüfuz baxımından qiymətləndirilməsində sosiolinqvistik yanaşma, dialekt nümunəsi işlənmiş ədəbi mətnlərin analizində mətn təhlili metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodlar ədəbi dil faktları ilə dialektlərin müqayisə edilməsinə, dialekt materialları və ədəbi dil nümunələrinin sistemli şəkildə təsvirinə imkan yaratmış, onların dil sistemindəki funksional rolunu müəyyən etməyə kömək etmişdir. Tədqiqatın materialını Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinə aid nümunələr, həmçinin ədəbi dilin yazılı və şifahi mətnləri təşkil edir.

Analiz

Dil hər bir xalqın mədəniyyətini, tarixini və dünyagörüşünü əks etdirən ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Dilin inkişafı prosesində onun müxtəlif formaları meydana gəlir ki, bunların arasında ədəbi dil və dialektlər xüsusi yer tutur. Ədəbi dil ümummilli ünsiyyət vasitəsi kimi normalaşdırılmış və sabit qaydalarla tənzimlənən dil formasıdır. Dialektlər isə müəyyən ərazi və sosial qruplara məxsus olan, özünəməxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri ilə seçilən dil variantlarıdır.

Ədəbi dil və dialektlər arasında qarşılıqlı əlaqə daim mövcud olmuşdur. Bir tərəfdən, dialektlər xalq dilinin zənginliyini və rəngarəngliyini əks etdirir, digər tərəfdən isə ədəbi dil bu zənginlikdən bəhrələnərək inkişaf edir. Ədəbi dil adətən milli dilin yazılı ünsiyyətdə, təhsil sistemində və rəsmi diskursda istifadə olunan normallaşdırılmış və rəsmi şəkildə sistemləşdirilmiş forması kimi qəbul edilir. Dialektlər isə dilin fonetik, leksik, qrammatik və üslubi baxımdan fərqlənən regional, sosial və ya etnik variantlarıdır. Bu iki forma arasındakı qarşılıqlı əlaqə dinamik xarakter daşıyır. Ədəbi dil çox vaxt müəyyən bir dialekt bazası əsasında formalaşsa da, dialektlər onun inkişafına, zənginləşməsinə və yenilənməsinə davamlı şəkildə təsir göstərir. ədəbi dilin standartlaşması prosesi, adətən, aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Müəyyən dialektin norma kimi seçilməsi.

2. Qrammatika və lüğətlər vasitəsilə norma və ya qaydaların sistemli şəkildə yazılı formaya salınması və rəsmi olaraq təsdiqlənməsi.

3. Təhsil və inzibati sahələrdə funksional genişlənmə.

4. Geniş toplum tərəfindən qəbul edilmə.

Dil materialları göstərir ki, standartlaşmadan sonra belə, dialekt formaları aradan qalxmır, əksinə, onlar dilin yenilənməsi üçün aktiv mənbə olaraq qalır. Bu baxımdan, dialektlərdən Azərbaycan ədəbi dilinə keçən “kəhriz”, “tərəcə”, “qəşşər”, “qəlbi” sözləri səciyyəvidir.

Dialektlərin ədəbi dilə təsirinin ən aydın təzahür formalarından biri leksik zənginləşmədir. Regional söz və ifadələr ədəbi dilə müxtəlif yollarla daxil olur. Bu baxımdan, aşağıdakılar səciyyəvidir:

1. Folklor və şifahi ənənələr.

2. Kənd və regional həyatı təsvir edən ədəbi əsərlər.

3. Kütləvi informasiya vasitələri və ümumxalq mədəniyyəti.

Dialekt sözləri çox vaxt güclü emosional və ekspressiv çalar daşıyır. Azərbaycan ədəbi-bədii dili dialektlərin rolunu yüksək səviyyədə üzə çıxaran mənbədir. Yazıçı və şairlər öz əsərlərində dialektizmlərdən də istifadə etməklə dilin zənginliyini üzə çıxarırlar, obrazların daxili aləminin açılmasına şərait yaradır. Dialektizmlər bədii əsərlərin dilinə xəlqilik, obrazlılıq, yerli kaloritlilik gətirir (Bayramov, 2022, s. 2). Müxtəlif zamanlarda yazıb-yaratmış yazarların dilindəki dialektlər bu fikri təsdiq edir:

Əllərində əllərim, gözlərində gözlərim...
Asılaydı sözlərim
Könlünün qulağından bir qızıl tana kimi,
Günəş doğana kimi

(Müşfiq, 2004, s. 176).

Tarixən dilin fəal leksikasına aid olan “tana” sözü hazırda dialekt kimi işlənərək öz yerini “sırğa” sözüə vermişdir.

Araşdırma göstərir ki, dialektal leksikası mədəni özünəməxsusluq yaradır və milli dünyagörüşünü əks etdirir, məcazi və bədii ifadə imkanlarını genişləndirərək ədəbi dilin ifadə imkanlarını artırır. Azərbaycan ədəbi-bədii dil materialları dialektlərin milli ədəbi ənənələrin formalaşmasında mühüm rol oynamasını təsdiq edir. Yazıçılar tez-tez bölgələrin nitq faktlarına müraciət edərək orijinal kollektiv kimlik hissi yaradırlar. Dialekt elementlərinin ədəbi dil ilə sintezi “müxtəliflikdə birlik” ideyasını ifadə edir. Bu baxımdan, dialekt təsiri yalnız linqvistik deyil, həm də ideoloji xarakter daşıyır; o, mədəni yaddaşı və tarixi davamlılığı möhkəmləndirir. Bu mənada, İsmayıl Şıxlının dilindəki frazem səviyyəli dialekt örnəkləri diqqəti cəlb edir.

- Bircə belə dur, görüm, kişi özünə təzəcə paltar alıb, sən də onu bələm-bələm eyləyibsən (Şıxlı, 2005, s. 16).

- Mən sənə toxa vuran qızlardan deyiləm ki, saçımdan tutub horabel çəkəsən (Şıxlı, 2005, s. 55).

- Ay qız, özünü faqqılığa niyə qoyursan? (Şıxlı, 2005, s. 126).

Yazıçının el-elat ağzından alıb xüsusi sığalla ədəbi dilimizə gətirdiyi bu ifadələr xaslığı ilə seçilir (Həsənova, 2020, s. 114).

Uzun müddət dilimizdə fəal leksik-qrammatik vahid kimi işlənən və “günah” sözünün qarşılığı olan “suç” sözü sonradan dialektlərə keçsə də, hazırda o qədər fəallaşmış ki, yenidən ədəbi dilimizə keçməyinə inam yaranır. Zəlimxan Yaqubun dili bu inamı çoxaldır:

Aldanmışam sərvətinə dünyanın,
Ömrüm-günüm, yalan mənim, puç mənim.
Nahaq yerə yaxasından yapışdım,
Taqşır mənim, günah mənim, suç mənim

Nur içində açılaydı hər səhər
Dan yerində yuyulaydı suç, günah,
Bu dünyadan getdiyim gün, ay Allah,
Bu dünyaya gəldiyim gün olaydı!

Sosiolinqvistik baxımdan dialekt və ədəbi dil arasındakı münasibət güc və nüfuz münasibətlərini də əks etdirir. Standart dil çox vaxt ictimaiyyət və mütəxəssislər tərəfindən nüfuz və etibarlılığa malik olur, dialektlər isə bəzən cəmiyyətin əsas nitq fəaliyyətindən kənarlaşdırılmış hesab edilir. Lakin ədəbiyyat çox zaman bu fikri sarsıdan mənbə rolunu oynayır. Dialektlərin ədəbi dilə təsiri çoxşaxəli və davamlı prosesdir. Tarixi baxımdan ədəbi dil müəyyən dialekt bazasında formalaşmış, lakin sonrakı mərhələlərdə də regional variantlarla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etmişdir. Dialektlər ədəbi dili leksik zənginləşmə, sintaktik yenilik, üslubi dərinlik və ictimai-mədəni təmsilçilik baxımından zənginləşdirir. Onları qarşı-qarşıya qoymaq əvəzinə, vahid dil sisteminin bir-birini tamamlayan tərəfləri kimi qiymətləndirmək daha məqsədəuyğundur. Ədəbi dilin dialekt müxtəlifliyinə yol verməsi onun canlılığına müsbət təsir edir.

Aparılan analiz göstərir ki, ədəbi dil və dialektlər arasında qarşılıqlı təsir prosesi daim davam edir. Dialektlərdə mövcud olan bir sıra leksik vahidlər və ifadələr zamanla ədəbi dilə daxil olur və onun leksik fondunu zənginləşdirir. Dialektlərdə müşahidə olunan bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlər isə ədəbi dildə normativ xarakter daşımır və yalnız regional ünsiyyət çərçivəsində qalır. Bununla belə,

dialektlər dilin canlı və dinamik inkişafını göstərən mühüm mənbədir. Leksik səviyyədə dialektlərdə qorunub saxlanılan qədim sözlər və ifadələr xalqın tarixi və mədəni irsini əks etdirir. Bu sözlərin bir qismi bədii ədəbiyyatda və folklor nümunələrində istifadə olunaraq ədəbi dilin üslubi imkanlarını genişləndirir. Beləliklə, dialektlər yalnız dilin regional forması deyil, həm də ədəbi dilin inkişafına təsir edən mühüm mənbə kimi çıxış edir.

Analiz göstərir ki, ədəbi dil və dialektlər bir-biri ilə sıx bağlı olan dil formalarıdır. Dialektlər xalq dilinin zənginliyini və tarixi inkişafını əks etdirir, ədəbi dil isə bu zənginlik əsasında formalaşaraq ümummilli ünsiyyət vasitəsinə çevrilir. Dialektlər ədəbi dilin leksik və üslubi imkanlarının genişlənməsində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda ədəbi dilin normativ sistemi dialektlərin müəyyən xüsusiyyətlərini tənzimləyərək ümumi dil vahidliyini təmin edir. Beləliklə, ədəbi dil və dialektlərin qarşılıqlı əlaqəsi dilin inkişafında mühüm amil olmaqla yanaşı, milli mədəniyyətin qorunması və zənginləşməsinə də xidmət edir.

Nəticə

“Ədəbi dil və dialekt münasibətləri” mövzusunda aparılan araşdırma göstərir ki, ədəbi dil ilə dialektlər arasında qarşılıqlı təsir və tamamlanma münasibəti mövcuddur. Ədəbi dil ümumxalq ünsiyyətinin normativ və sabit forması kimi çıxış etsə də, onun zənginləşməsi və dinamik inkişafı məhz dialekt və şivələrin daxili potensialı hesabına mümkün olur. Dialektlər xalqın tarixi yaddaşını, etnoqrafik xüsusiyyətlərini və regional mədəni təcrübəsini qoruyub saxlayan canlı dil qatıdır. Bu baxımdan, ədəbi dil dialektlər üçün ümumiləşdirici və tənzimləyici funksiya daşıyarsa, dialektlər də ədəbi dil üçün yeniləşdirici və zənginləşdirici mənbə rolunu oynayır. Tədqiqat nəticələri sübut edir ki, ədəbi dilin formalaşması və normallaşması prosesi dialekt materialı əsasında baş verir. Tarixən Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülündə müxtəlif regional şivələrin, xüsusilə mərkəzi dialekt qrupunun mühüm rolu olmuşdur. Dialektlərdə qorunub saxlanılan arxaik sözlər, fonetik və leksik xüsusiyyətlər ədəbi dilin tarixi inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsində mühüm mənbə kimi çıxış edir. Bu isə göstərir ki, dialektlər yalnız yerli, məhdud əraziyə aid danışmaq forması deyil, həm də dil tarixinin canlı arxividir. Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, qloballaşma və kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri nəticəsində ədəbi dilin mövqeyi daha da möhkəmlənsə də, dialektlərin istifadəsi məhdudlaşma təhlükəsi ilə üz-üzə qalır. Buna görə də dialektlərin diqqətlə toplanması, yenidən və elmi şəkildə tədqiqi aktual vəzifə kimi qalır. Dialektoloji araşdırmalar həm dilin vahidliyinin, həm də onun daxili müxtəlifliyinin elmi əsaslarla dəyərləndirilməsinə imkan verir.

Araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, ədəbi dilin sabitliyi ilə dialektlərin rəngarəngliyi arasında tarazlıq qorunmalıdır. Ədəbi dil ümummilli birlik və özünəməxsusluq amili kimi çıxış etdiyi halda, dialektlər milli mədəniyyətin zənginliyini və çoxqatlılığını əks etdirir. Bu baxımdan, dil siyasətində məqsəd dialektlərin aradan qaldırılması deyil, onların elmi şəkildə öyrənilməsi və milli dil sisteminin tərkib hissəsi kimi qorunması olmalıdır.

Beləliklə, ədəbi dil və dialekt münasibətləri dilin daxili inkişaf qanunauyğunluqlarını, sosial funksiyalarını və mədəni əsaslarını əks etdirən mürəkkəb, lakin harmonik bir sistemdir. Bu münasibətlərin düzgün dəyərləndirilməsi Azərbaycan dilçiliyində həm nəzəri, həm də praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Auer, P. (2018). Dialect change and the role of standard language. *Language in Society*, 47(2), 181–203. <https://doi.org/10.1017/S0047404518000171>
2. Bayramov, I. (2022). *Dialectology*. İksad Publishing.
3. Budiarsa, I. M. (2019). Language, dialect and register: Sociolinguistic perspective. *RETORIKA: Jurnal Ilmu Bahasa*, 1(2), 379–387. <https://doi.org/10.22225/jr.1.2.42.379-387>
4. Henderson, A., Lee, S., & Park, J. (2024). Dialect contact and literary standardization: Evidence from Global Englishes. *Language in Society*, 53(4), 455–478. <https://doi.org/10.1017/S0047404524000158>

5. Hinskens, F., Auer, P., & Kerswill, P. (2019). The study of dialect convergence and divergence: Conceptual and methodological considerations. *Journal of Linguistics*, 55(3), 521–560. <https://doi.org/10.1017/S0022226719000123>
6. Hüseynova, M. (2020a). Integration of nominal dialectisms of Azerbaijani language into Turkic languages. *Linguistics Problems*, 1(4), 17–25.
7. Hüseynova, M. (2020b). *Interintegration of dialects of Turkic languages*. ADPU Publishing House.
8. Kim, H., & Villa, V. (2022). Urban dialects and literary norms: The role of social evaluation in language prestige. *International Journal of Bilingualism*, 26(7), 889–907. <https://doi.org/10.1177/13670069211012345>
9. Lykke, A. K., & Rocker, M. H. (2025). A comparative perspective on language shift and language change: Norwegian and German heritage varieties in North America. *Languages*, 10(10), 256. <https://doi.org/10.3390/languages10100256>
10. Mammadov, R. S. (2019). The dialectical unity of matter and function in language. *International Journal of Language and Awareness*. <https://doi.org/10.33390/homeros.2019148827>
11. Müşfiq, M. (2004). *Selected works*. Şərq-Qərb.
12. National poetry phenomenon. (n.d.). <https://news.milli.az/culture/906451.html>
13. Qurbanova, I. (2014). *Ethnolinguistic analysis of Azerbaijani dialects and subdialects*. Bilik Publishing.
14. Ryskulova, N., & Tagaykul Kyzy, E. (2025). The influence of regional dialects on standard language in modern communication. *Bulletin of Science and Practice*, 3(11). <https://doi.org/10.33619/2414-2948/112/77>
15. Shikhli, I. (2005). *Selected works* (Vol. 1). Şərq-Qərb.
16. Treccani, F., & Rossi, M. (2023). Standard language vs. dialect use: Contemporary sociolinguistic perspectives. *Journal of Sociolinguistics*, 27(2), 113–132. <https://doi.org/10.1111/josl.12456>
17. Trudgill, P. (2020). Dialects and standard languages in the modern world. *Journal of Sociolinguistics*, 24(4), 412–428. <https://doi.org/10.1111/josl.12412>
18. Yaqoub, Z. (n.d.). Selected poems. Retrieved from <https://edebiyat-az.com/?p=36499>
19. Zeng, W., Shea, C., Beckman, J., & Kutlu, E. (2024). Bidialectal variety switching: The effects of language use and social contexts. *Frontiers in Language Sciences*, 2, 1302027. <https://doi.org/10.3389/flang.2023.1302027>
20. Zholudeva, L. I. (2022). Italian neo-standard in the light of E. Coseriu's theory of language variations. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 13(3), 784–799. <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-3-784-799>

Daxil oldu: 16.09.2025

Qəbul edildi: 02.01.2026